

С. А. Теліженко

ОЛЕНІВКА - ЕНЕОЛІТИЧНЕ ПОСЕЛЕННЯ ЗІ СКУПЧЕННЯМИ МУШЕЛЬ НА ПІВОСТРОВІ ТАРХАНКУТ

В публікації вперше вводяться в обіг матеріали енеолітичного поселення зі скупченнями морських моллюсків Оленівка, розташованого на території півострова Тарханкут (АР Крим, Україна). Поселення було виявлено у 1986 році Первісною археологічною експедицією ІА АН УРСР. За характерними ознаками матеріальної культури, передусім керамічного та кременевого комплексів, поселення може бути поставлене в один ряд з відомими пам'ятками Гірської частини Криму, які датуються серединою IV тис. до н.е.: Ласпі-І, Ардич Бурун, Фат'ма Коба (шар 1), Кукрек (верхні шари) та ін.

Ключові слова: Крим, енеоліт, скупчення морських моллюсків.

Вступ. У 1986 році з метою відбору зразків для проведення радіовуглецевих аналізів, учасниками Первісної археологічної експедиції Інституту археології АН УРСР, яку очолював зав. відділом кам'яного віку, д.і.н. Д. Я. Телегін, було проведено обстеження декілька стоянок на території Гірського Криму (Ласпі-7; Фат'ма Коба та Шан Коба) та у степовій частині півострова, на Тарханкуті (Телегін, Зализняк, Нужный 1986, с. 20-22). В останньому пункті перебування експедиції було досліджено два енеолітичних скупчення мушель, інформація про які заповнює прогалину у стані вивчення давньої історії північно-західного Криму.

Енеолітична стоянка Оленівка-1 розташовується у 4,8 км від центральної частини с. Оленівка (*Чукур, Чунур*) Чорноморського району АРК на узбережжі невеличкої бухти Очеретай (*Черетай, Чаротай, Прибойнівська*), майже в гирлі балки Очеретай, що впадає у бухту (рис. 1, 2). У звіті за 1986 рік (Телегін, Зализняк, Нужный 1986) вказаний топонім «урочище Червяк». Ця назва місцевості відсутня на всіх відомих топонімічних мапах Кримського півострова і, скоріше за все, виникла в результаті невірної інформації, отриманої від місцевих жителів.

Скупчення мушель виявлено у береговому урвищу, що підвищується на 8 м над рівнем моря, у 100 м на південний захід від галькового пляжу, розташованого у гирлі балки Очеретай (*Чоротайська, Прибойнівська*). Довжина культурних відкладень сягає 80 м. В місцях найвищої концентрації матеріалів, там де існувала загроза обвалу берега, було зроблено 2 зачистки (**зач. 1 та зач. 2 на плані**) довжиною 7 та, відповідно, 8 м, з врізкою у берег до 0,5/0,7 м (рис. 3). В обох зачистках, на глибині від 0,1 м було зафіксовано культурний шар, який окрім моллюсків устриць та мідій, містив подрібнені трубчасті кістки тварин, фрагменти ліпного посуду та кременеві вироби. Загалом, в результаті проведення зачисток узбережної лінії та зборів на поверхні, було виявлено 158 одиниць знахідок. Наприкінці 90-х років ХХ ст. під час перевезення археологічних колекцій Інституту археології з території Видубицького монастиря до тимчасового місця зберігання у Феофанії, а звідти до фондів інституту, що на Оболоні, колекція зменшилася на 102 одиниці. Проте аналіз навіть тих артефактів, які вціліли, дозволяє зробити висновок про приналежність частини з них до гірськокримської енеолітичної культури (ГЕК), найвідомішими пам'ятками якої є Ласпі-І, Ардич Бурун, Фат'ма Коба (верхні шари), Кукрек (верхні шари) ті інші.

Результати досліджень. *Зачистка 1.* Зачистку було проведено в північно-східній частині балки Очеретай, вздовж лінії морського узбережжя (рис. 3). Загальна протяжність зачистки сягає 7 м. Вглиб берега пройдено 0,5 м. Потужність культурних нашарувань, які фіксувалися одразу під дерновим шаром, сягала 0,10 м. Літологію пам'ятки детально не описано, проте можна припускати, що між культурним шаром та скелею, яка в даному місці фіксується на глибині 0,3 м, був стерильний прошарок суглинку. Знахідки локалізувалися нерівномірно. У місцях скупчень артефактів, за згадкою авторів звіту, виявлено велику кількість фауністичні решток – стулки устриць і мідій, а також подрібнені трубчасті кістки та зуби коня та вівці. Згідно польового опису із зачисткою 1 пов'язується 48 знахідок з яких

зберігся лише один фрагмент ліпної посудини із заглаженими сторонами співвідноситься з цією ділянкою досліджень. Тісто посудини містить домішки піску та подрібненої мушлі. Для повноти картини слід вказати загальний опис знахідок, який фігурує у польовому опису: вінця та стінки ліпного посуду без орнаменту 41 одиниця, 1 перетин пластини та 6 кременевих відщепів.

Зачистка 2. Зачистку 2, протяжністю до 8 м та з врізкою у берег до 0,7 м, було здійснено на південний захід від зачистки 1 (рис. 3). Культурний шар фіксувався одразу під дерновим шаром, починаючи з глибини 0,05/0,10 м. Артефакти представлені фрагментами кісток тварин, стулками устриць та мідій, фрагментами ліпного посуду та виробами з кременю. Фауністичний комплекс до наших днів не зберігся. Загальна кількість знахідок, що збереглися, сягає лише 19 одиниць (було 38).

Керамічний комплекс представлений фрагментами від 16 ліпних посудин, більшість з яких належать горщикам епохи енеоліту. Характерним для посуду епохи енеоліту є відносна тонкостінність і крихкість стінок, а також додавання до керамічної маси домішки подрібнених мушель. Орнаментованим виявився лише один горщик з ледь відхиленим назовні вінцем. Орнамент у вигляді трьох рядів відтисків шнурового штамп, зіставлених у зигзаг, нанесений на шийку виробу (рис. 4: 1.). По краю вінця нанесено відступаючі відбитки нігтя.

Ще два найбільш показових фрагменти ліпного посуду скоріше за все відносяться до епохи енеоліту – фрагмент вінця сіроглиняної ліпної посудини (рис. 4: 3) та шийка бежевоглиняного ліпного горщика (рис. 4: 2). Обидві посудини мають заглажені сторони.

Деякі фрагменти, судячи з усього, відносяться до епохи бронзи. Мова йде про посуд який виготовлено з глини, що містить домішки дрібнозернистого піску та має досить щільну фактуру стінок. Один з фрагментів належить плоскодонній посудині.

Кременевий комплекс представлений лише трьома виробами (за описом 11). Сировиною слугували жовна сірого та бежевого кольорів. В двох екземплярах представлено *pièce esquille*, які виготовлені на відщепках. Характерною рисою цих знарядь є фасетки від утилізації на поперечному краю (рис. 4: 5). Ще одне знаряддя – *encoche*, виготовлено на проксимальній частині пластинчастої заготовки з паралельною огранкою дорсальної поверхні (рис. 4: 4). Дрібна ретуш вкриває дорсальну та вентральну сторони виробу. У опису згадується також кременевий ніж, проте він не зберігся до наших днів.

Більшу кількість знахідок було виявлено в результаті досліджень так званої «закладки», яку було простежено західніше зачистки 2 (53 одиниці за описом; зберіглося 35 одиниць). У звіті цей об'єкт згадується побічно, вказано лише його розміри 3x4 м та зроблено припущення про те, що «...каменная закладка положена над погребением». Цей висновок, безумовно, ґрунтується на знахідках фрагментів людського черепа. Цікаво зазначити спостереження про те, що артефакти (стулки молюсків, кістки тварин, кераміка та вироби з кременю) «ползут» з під закладки по схилу. Це однозначно свідчить про те, що згадана споруда є більш пізньою по відношенню до шару епохи енеоліту. На це також прямо вказують і деякі знахідки, серед яких характерний для епохи пізньої бронзи посуд, орнаментований пальцевими відтисками (рис. 4.10,11), фрагмент плоскодонної посудини, вінця банки (рис. 4: 7) та коричневоглиняного короткошийного горщика (рис. 4: 9). Технологічною ознакою посуду епохи пізньої бронзи є додавання керамічної маси жорстви та піску.

Кераміка епохи енеоліту, з якою і слід пов'язувати згадані вище стулки устриць та мідій, представлена фрагментом вінця слабопрофільованого горщика з комірцеподібним потовщенням, орнаментованого відбитками зубчастого штамп (орнамент майже не зберігся) (рис. 4: 6) та уламком шийки сіроглиняного горщика, орнаментованого зигзагом, нанесеним відбитками шнурового штамп (рис. 4: 8). Остання посудина дуже нагадує фрагмент орнаментованого горщика, виявленого

в зачистці 1. Весь посуд епохи енеоліту виготовлено з керамічної маси, що містить домішки подрібненої мушлі.

Кременевий комплекс представлений лише 9 виробами (за описом 15). Судячи за наявності у комплексі відбійника, виготовленого на кременевому уламку, процес розщеплення сировини міг відбуватися безпосередньо на стоянці, на що також вказують первинні та вторинні відщепи (4 одиниці) та реберчастий скол. Вироби з вторинною обробкою представлені проксимальною та дистальною частинами пластинок з фрагментарною дорсальною ретушшю утилізації по краях (рис. 4: 12, 14), а також вторинним відщепом з фрагментарною притуплюючою дорсальною ретушшю по краю (рис. 4: 13). У звіті також згадується уламок біфасіального наконечника стріли підтрикутної форми та скребачка «энеолитоидного облика». На жаль, вказані артефакти не збереглися.

У звіті також є свідчення про два інших місцезнаходження – Оленівка-2 та Оленівка-3, перше з яких локалізоване в південній частині пляжу (його межі на схемі не позначено) (рис. 3), де на схилі простежено чотирикутну кам'яну огорожу «татарський загон для скота». На схід від огорожі зустрічаються фрагменти ліпного посуду скіфського часу. Оленівка-3 розташовується у 800 м на схід від моря. Місцезнаходження локалізоване за наявністю на поверхні залишків кам'яних конструкцій та численних фрагментів амфор.

Висновки. Підсумовуючи наведену вище інформацію, необхідно акцентувати увагу на тому, що епоха енеоліту Кримського півострова дуже слабо вивчена. Вся джерельна база ґрунтується на поодиноких публікаціях, що стало причиною хибних припущень. В одній з останніх публікацій, присвяченій аналізу господарської діяльності населення Гірського Криму в епоху енеоліту, було висунуте припущення про існування локальної гірськокримської енеолітичної культури, яка об'єднує стоянки узбережного типу (Південного узбережжя Криму) та стоянки відкритого або захищеного (навіси та гроти) типу (Теліженко, Яніш 2017, с. 180). Одним з об'єднуючих факторів, який дозволив виділити вказану культуру є керамічний комплекс, який, не дивлячись на всі відмінності у господарській спрямованості та приуроченості до певного ландшафту, є досить одноманітним з незначними варіаціями. Інформація про пам'ятки, які розташовані поза межами зазначеної території поширення, мали уривчастий і непевний характер і тому не були залучені до аналізу, хоча у публікації припускалася ймовірність їх існування поза межами власне Гірської частини Кримського півострова, в тому числі й у степових районах. Власне, керамічний комплекс Оленівки є тотожним комплексам таких енеолітичних пам'яток як: Ардич Бурун, Ласпі-І, Фатьма Коба (шар 1) тощо. З узбережними пам'ятками Оленівку, природно, об'єднує особливості господарської діяльності, спрямованої на експлуатацію морських ресурсів. Слід зазначити, що у своєму дисертаційному дослідженні А.А. Щепинський підкреслював особливість поселень зі скупченнями морських мушель, в результаті чого в межах раннього енеоліту Криму ним було виділено пам'ятки «культури скупчень мушель» (Щепинський 1975, с. 11). Ця думка була повторена ним через 10 років, хоча від виділеної раніше культури авторомі довелось відмовитися (Щепинський 1985, с. 321). Наразі, маючи беззаперечні свідчення не лише про Оленівку, але й про енеолітичні поселення зі скупченнями морських молюсків в урочищу Чунду Кулак, що неподалік від бухти Великий Атлеш, у 3,7 км на південний схід від с. Оленівка та у 8 км на південний схід від поселення в бухті Очеретай, слід визнати хибність поширення культури територією гірської частини Кримського півострова. Натомість, логічним здається об'єднання пам'яток, про які йшла мова вище в межах *кримської енеолітичної культури (КЕК)*. Ця культура, як тепер стає зрозумілим, представлена в усіх ландшафтних зонах Кримського півострова і датується, згідно радіокарбонних дат, отриманих за матеріалами поселення Ардич Бурун серединою IV тис. до н.е. (Motuzaitė-Matuzeviciute, Telizhenko, Jones 2013, p. 124). Для більш коректного обґрунтування виділення нового культурного явища –, необхідним представляється дослідження ряду питань, серед яких: генетичне походження і подальша доля енеолітичного населення Кримського півострова, його зв'язки із населенням суміжних територій тощо.

ЛІТЕРАТУРА

Телегин, Д. Я., Зализняк, Л. Л., Нужный, Д. Ю. 1986. *Отчет об археологических исследованиях в Надпорожье и Крыму в 1985 году*. Науковий архів ІА НАНУ, ф.е. 22021.

Теліженко, С. А., Яніш, Є. Ю. 2017. Між морем та горами. Стратегія господарської діяльності населення Гірського Криму в енеоліті. В: Терпиловський, Р. В. (ред.). *Людина та ландшафт: первісна археологія Східної Європи*. Київ: Vita Antiqua, №9, с. 180-193.

Щепинский, А. А. 1975. *Энеолит Крыма*. Автореферат диссертации к.и.н. ИА АН УССР.

Щепинский, А. А. 1985. Ранний энеолит Крыма. В: Телегин Д.Я. (ред.). *Археология Украинской ССР*. Т.1. Первобытная археология. Киев: Наукова думка, с. 320-324.

Motuzaitė-Matuzevičiute, G., Telizhenko, S., Jones, M. 2013. *Journal of field archaeology*, vol. 38. No. 2. p. 120-128.

REFERENCES

Telehin, D. Ya., Zalizniak, L. L., Nuzhnyi, D. Yu. *Отчет об археологических исследованиях в Надпорожье с Крыму в 1986 году*. Naukovyi arhiv IA NANU, f.e. 22021.

Telizhenko, S. A., Yanish, Ye. Yu. 2017. Mizh morem ta horamy. Stratehiya hospodarskoyi diyalnosti naselennia Hirskoho Krymu v eneoliti. V: Terpylovskii R.V. (red.). *Liudyna ta landshaft: pervisna arheolohiia Shidnoyi Yevropy*. Kyiv: Vita Antiqua, №9, s. 180-183.

Scchepinskii, A. A. 1975. *Eneolit Kryma*. Avtoreferat dissertatsii k.i.n. IA AN USSR.

Scchepinskii, A. A. 1985. Ranniy eneolit Kryma. V: Telegin D.Ya. (red.). *Arheolohiia Ukrainiskoy SSR*. T.1. Pervobytnaya arheolohiia. Kiev: Naukiva dumka, s. 320-324.

S. A. Telizhenko

OLENIVKA – THE COPPER AGE SETTLEMENT WITH MARINE SHELL MIDDENS ON THE TARHANKUT PENINSULA OF CRIMEA

For the first time, the paper introduces the materials of the Olenivka Copper Age settlement with marine shell middens, located on the territory of the Tarkhankut Peninsula (Crimea, Ukraine). According to the characteristic features of the material culture, especially the ceramic and flint complexes, the site can be put on a par with the famous settlements of the mountainous part of Crimea, dating from the middle of the 4th millennium BC: Laspi-I, Ardich Burun, Fatma Koba (layer 1), Kukrek (top layers), and others.

Keywords: Crimea, Copper Age, shell middens.

1

2

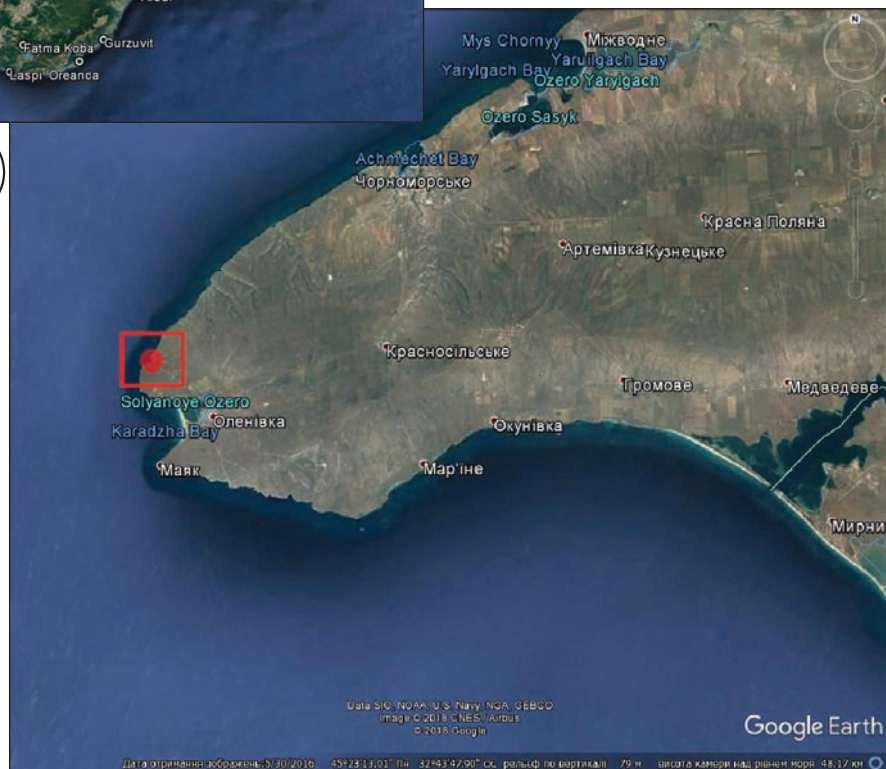

Рис. 1. Місце розташування енеолітичного поселення Оленівка: на фото (1, фотографія А.Ф. Каніщева) та на мапі (2).

Рис. 2. Місце розташування енеолітичного поселення Оленівка та поселення епохи бронзи Оленівка-2

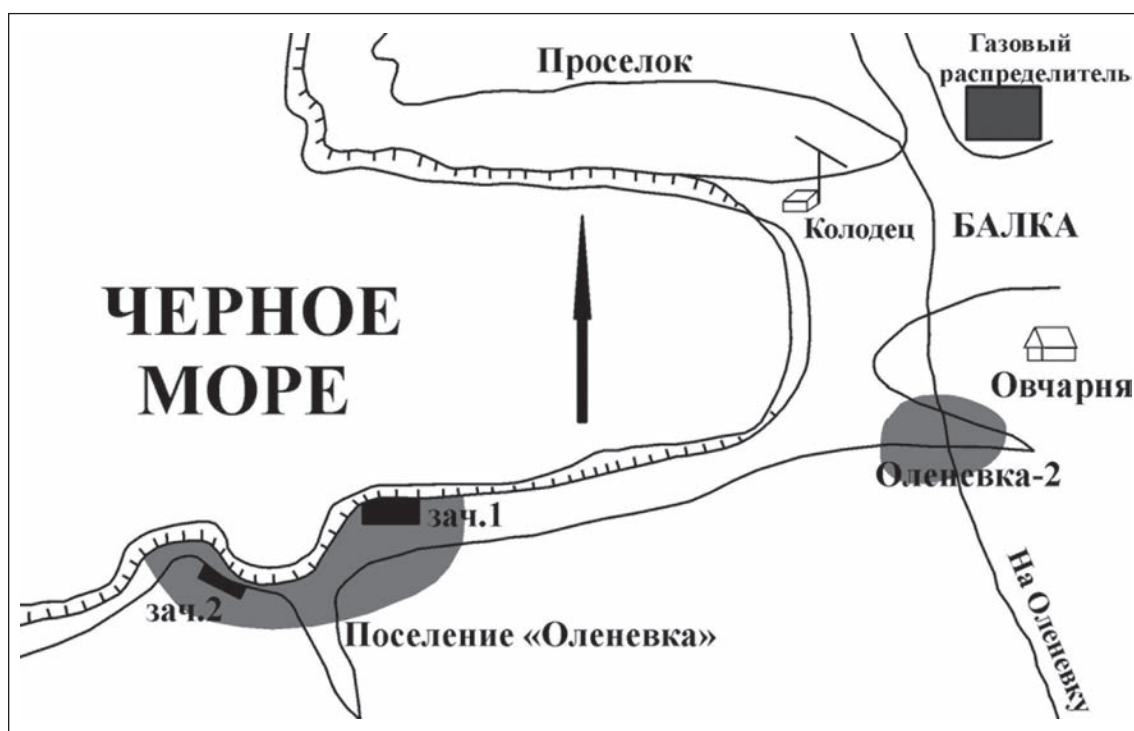

Рис. 3. Ситуаційний план розташування поселень Оленівка та Оленівка-2 (виконано за ситуаційним планом зі звіту Д.Я. Телегіна, Л.Л. Залізняка та Д.Ю. Нужного, 1986 р.)

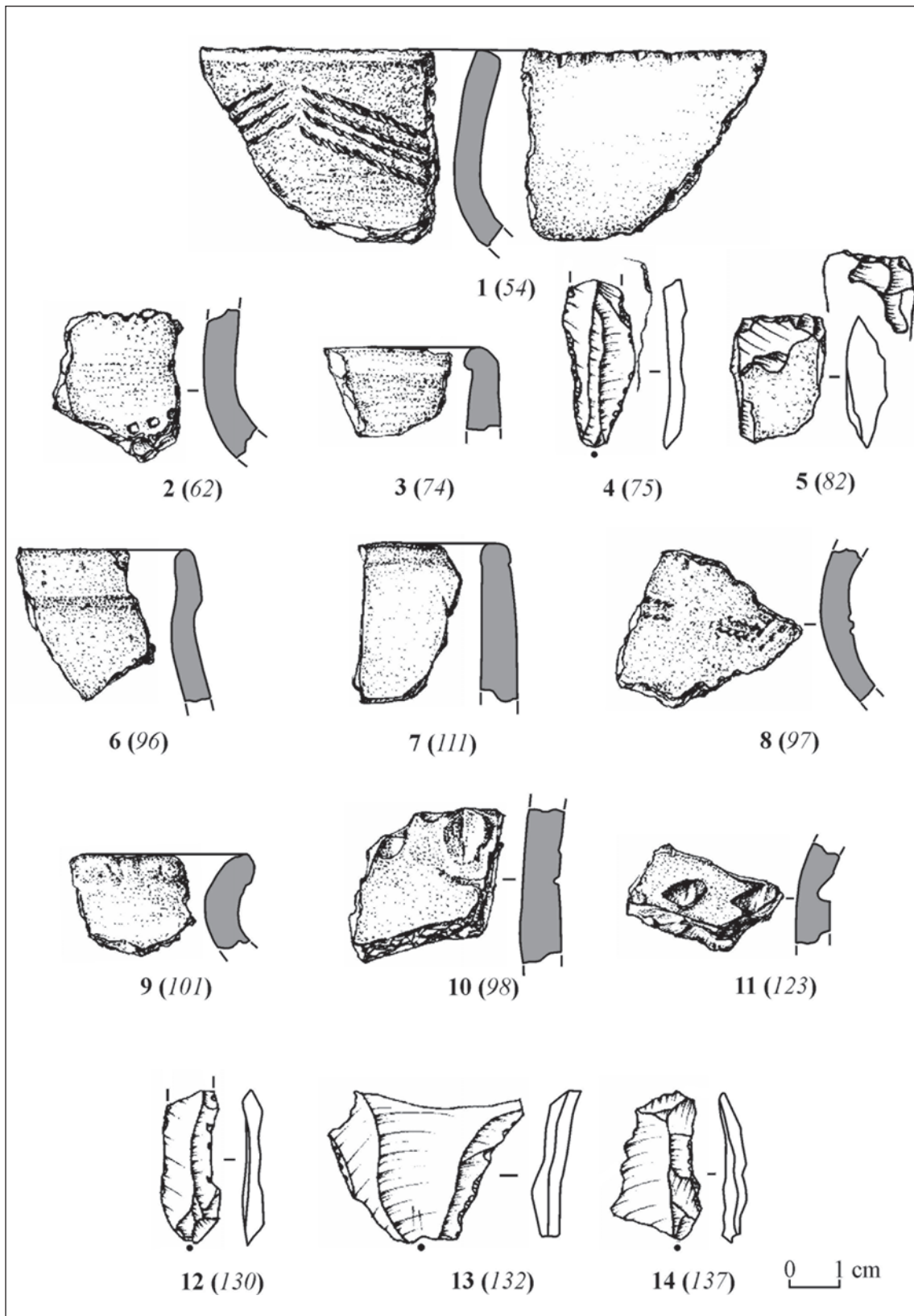

Рис. 4. Оленівка-1986. 1-4 - зачистка 2; 6-14 - кам'яна закладка. В дужках вказаний польовий номер

